

dig heeft? Tot hervormde christenen spreek ik. En wie weet niet, dat de Hervorming een kreet was van 't vroom gemoed om bevrijding van die ketenen, waarin 't godsdienstig leven gekluisterd was, dat ons beginsel daarom een bij uitnemendheid protestantsch beginsel is? Wie durft loochenen, met de woorden, die wij zoo straks hebben opgeslagen, voor zich en wij konden er nog zooveel andere van gelijke strekking bijvoegen – dat het een echt, oud christelijk beginsel is? Vrijheid willen wij, vrijheid voor allen, vrijheid en verdraagzaamheid dus, omdat zóo alleen dat ideaal kan verwezenlijkt worden dat het Evangelie ons voorhoudt en waarnaar wij met alle krachten streven.⁵²

Dat ideaal is voor Tiele het streven naar eenheid. Het gaat dan niet om de eenheid van één christelijke kerk, zoals die altijd het doel is geweest van de Rooms-Katholieke Kerk, maar een eenheid in de Geest, een eenheid in vrijheid. Natuurlijk hebben ook remonstranten van Hugo de Groot tot Des Amorie van der Hoeven gedroomd van een eenheid in één kerkgemeenschap. Maar de ware eenheid moet door God geschonken worden.

Ook remonstranten hebben niet altijd getrouw aan hun beginsel geleefd. Dat heeft Tiele ook niet willen beweren:

Nee, ik heb u alleen herinnerd, van welk beginsel zij uitgaat en naar welk doel zij streeft; maar ik heb zeker niet gezegd, dat zij dit beginsel nooit verzaakt, dat doel reeds bereikt heeft. Indien ik haar geschiedenis had moeten verhalen, ik zou u haar tekortkoming niet verheeld hebben. Ik heb u gezegd wat zij wezen wil en steeds meer worden moet; het ideaal waarop zij steeds het oog moet richten en dat zij immermeer moet pogen te verwezenlijken heb ik u, zooveel ik vermocht, geschetst.⁵³

In zijn slotvermaning legt Tiele nog eenmaal de nadruk op wat zijns inziens de kern van het remonstrantisme en de kern van het christendom is:

Wandelt waardiglijk der roeping, waarmede gij geroepen zijt!' Als Remonstranten ja, maar allermeeft en allereerst als Christen, als ware vromen. Weest goede, trouwe, eerlijke Remonstranten, die u bewust zijt een eigen taak en daarin een recht van bestaan te hebben *naast* andere afdeelingen der Christelijke kerk; daarom vrij en verdraagzaam, den nek niet krommend onder eenig menschelijk gezag in zaken des geloofs, maar ook geen juk opleggend aan uw broederen; 't godsdienstig leven hooger achtend dan de leer, strevend naar eenheid des geestes door den band des vredes – maar weest dit alleen om onbelemmerd op te wassen als die geroepen zijn tot zonen en beelddragers Gods.⁵⁴

Tiele ziet de Remonstrantse Broederschap als een afdeling van de christelijke kerk die volstrekt het recht heeft zelfstandig te bestaan, zolang zij maar blijft staan in haar remonstrantse beginselen van vrijheid en verdraagzaamheid. Die vrijheid en verdraagzaamheid zijn in zijn ogen altijd haar beginsel geweest. Als zij in vroegere tijden minder nadrukkelijk aanwezig zijn geweest, is dat een fout in het verleden. Het beginsel is er niet minder om, en vooral ook niet minder remonstrants.

Het valt op, dat Tiele afscheid neemt van het oud-remonstrantse streven tot reparatie van grieven. Waar vóór hem nadrukkelijk gesteld werd dat de plaats van remonstranten was binnen de vaderlandse kerk waar zij zo jammerlijk uit verdreven waren, verdedigt hij het recht van het zelfstandig voortbestaan van de Broederschap als Broederschap en verwijst de eenheid van de zichtbare kerk naar de eschatologie.